

Самовидці Його величі¹

Олександр Бичков

Анотація

Стаття присвячена наративно-критичному дослідженню Мк. 9:1–29, а саме дослідженню «точки зору» в цьому уривку – з метою перевірити, чи використання автором «точки зору» відповідає можливому походженню цього уривку від Петра (2 Петра 1:16–18). Мета дослідження є ширшою: з'ясувати, наскільки наратологічне вивчення Євангелія може бути корисним для встановлення зв'язку між його походженням і свідченнями очевидців – в першу чергу Петра, про що свідчить давня церковна традиція. В першій частині пояснюється зв'язок між такими категоріями наратології, як оповідач (натор) і «точка зору», і можливим походженням оповіді від очевидців. В другій частині пояснюється, чому Мк. 9:1–29 є добрим прикладом для проведення перевірного дослідження. Третя частина присвячена самому дослідженню «точки зору» в Мк. 9:1–29. Робляться висновки, що позиція оповідача в уривку, яку можна виявити за допомогою дослідження «точки зору», вказує на його сталій зв'язок із трьома учнями і особливо з Петром. Тому «точка зору» в уривку підтверджує його можливе походження від Петра, який був очевидцем подій.

Вступ

У 2006 році була опублікована чудова книга Річарда Бокема «Ісус і очевидці: Євангелія як свідчення очевидців»². Там автор стверджує, що Євангелія значною мірою є письмовими свідченнями очевидців. Вони написані або безпосередньо очевидцями, або в результаті безпосередньої взаємодії з очевидцями. Таким чином, Бокем показує зв'язок між методологією християнських авторів (наприклад, Папія Ієрапольського) з методологією сучасної для того часу історіографії, де свідчення очевидців

¹ Стаття вперше була видана журналом *Presbyterion*. Див. Bychkov, Oleksandr. "Eyewitnesses of his Majesty: Point of View in Mark 9:1–29." *Presbyterion* 48, no. 2 (Fall 2022): 13–31. Дозвіл на переклад і повторне видання надано редакцією журналу *Presbyterion*.

² Я вдячний доктору Річарду Бокему не лише за його чудову книгу, яка стала натхненням для написання цієї статті, але й за те, що він знайшов час, щоб прочитати першу версію статті та внести пропозиції щодо того, як її можна покращити. Я також в боргу перед д-ром Хансом Баєром і д-ром Брайаном Окером з Теологічної семінарії Ковенант, Міссурі. Доктор Байєр привернув мою увагу до книги Бокема та спонукав мене написати статтю по Марка 9. Потім доктор Окер ретельно керував цим проектом.

переважно використовувалися як головні джерела³. Подібним був і підхід самих євангелістів. Бокем проводить деякі історично-критичні дослідження, які показують, що Євангелія є історично надійними документами. Наприклад, він вважає, що імена в Євангеліях вказують на першоджерела євангельського матеріалу⁴.

Бокем приділяє особливу увагу Євангелію від Марка, відстоюючи роль очевидців, особливо Петра, в його написанні. Бокем посилається на відоме твердження Папія про те, що Марко написав своє Євангеліє зі слів Петра. Бокем також використовує різні внутрішні євангельські докази, які вказують на Петра як на можливе першоджерело. Одним із них є використання Марком літературного прийому *inclusio*, або обрамлення Євангелія посиланнями на Петра (Мк. 1:16; 16:7). Інша – частота згадок про Петра в Євангелії. Ще одна – складність його портрета, не властива жодному іншому персонажу, крім Ісуса, тощо⁵.

Як і низка дослідників⁶, я вважаю аргументацію Бокема досить переконливою. Однак деякі вчені критично поставилися до його роботи⁷. Здається, що головне заперечення проти погляду Бокема аж ніяк не є новим аргументом критиків форми щодо самої природи тексту Євангелія. Так, ще в 1958 році Д. Е. Нінехем стверджував, що сам текст, або феномен, Євангелій не дозволяє розглядати їх як свідчення очевидців. Радше, Євангелія є продуктом тривалого процесу формування, що відбувався в середовищі раннях християнських спільнот⁸. Схвально сприймаючи аргументацію Бокема і розмірковуючи над цією дискусією, І. Говард Маршалл робить проникливе твердження, що «вкрай важливо поставити

³ Див. Richard Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony*, 2nd ed. (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2017), 12–38.

⁴ Там само, 39.

⁵ Там само, 155–82.

⁶ Див. I. Howard Marshall, “A New Consensus on Oral Tradition? A Review of Richard Bauckham’s *Jesus and the Eyewitnesses*,” *Journal for the Study of the Historical Jesus* 6 (2008): 182–93. Також: Hans F. Bayer, “Richard Bauckham’s *Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony* (Second Edition),” *Presbyterion* 44, no. 1 (Spring 2018): 142–50.

⁷ Див. David Catchpole, “On Proving Too Much: Critical Hesitations about Richard Bauckham’s *Jesus and the Eyewitnesses*,” *Journal for the Study of the Historical Jesus* 6 (2008): 169–81; Stephen J. Patterson, “Can You Trust a Gospel? A Review of Richard Bauckham’s *Jesus and the Eyewitnesses*,” *Journal for the Study of the Historical Jesus* 6 (2008): 194–210.

⁸ D. E. Nineham, “Eyewitness Testimony and the Gospel Tradition, I,” *The Journal of Theological Studies* 9, no. 2 (April 1958): 13–25; D. E. Nineham, “Eyewitness Testimony and the Gospel Tradition, II,” *The Journal of Theological Studies* 9, no. 2 (October 1958): 243–52.

два пов'язані питання: чи твердження Нінехема стосовно процесу передачі передань є правдоподібним, і чи погляд Бокема краще висвітлює справжній феномен Євангелій?»⁹

Варто зазначити, що сам Бокем заперечує правомірність претензій критиків форми щодо євангельських явищ. Він вважає, що ті особливості євангельського тексту, на яких зазвичай наполягають критики, не потребують тривалого процесу формування та передачі традицій. Наприклад, розбіжності між версіями однієї традиції в різних Євангеліях цілком можна пояснити в межах рамки моделі Бокема, заснованій на ролі свідчень очевидців¹⁰.

Напрямок, який Бокем обрав у своїй полеміці проти критики форми, безсумнівно, правильний і потребує подальшого розвитку. Однак, на нашу думку, його аргументація може бути значно посилена. Приймаючи раціональну пропозицію Маршалла, необхідно показати, що явища євангельського тексту не тільки не суперечать погляду на Євангеліє як свідчення очевидця, а й підтверджують цю точку зору.

Я вважаю, що можна провести дослідження Євангелія від Марка, яке б послідовно доводило, що воно містить ознаки того, що воно засноване на свідченнях очевидців. Перш за все, це свідчення Петра, яке може бути виявлено таким дослідженням. Однак який підхід можна застосувати для досягнення цієї мети? Я пропоную дослідити використання літературного поняття «точки зору» в Євангелії від Марка. Іншими словами, я хочу з'ясувати, з якого ракурсу подається як наратив у цілому, так і його складові частини. Я припускаю, що це дослідження може або підтвердити, або поставити під сумнів твердження про значення свідчень очевидців у походженні Євангелія.

У цій статті ми розглянемо використання точки зору в Євангелії від Марка 9:1–29, щоб підтвердити або спростувати припущення про те, що цей уривок «близький до того, як очевидці розповідали свої історії»¹¹. Я використаю це дослідження як тестовий приклад для перевірки даного підходу. Спочатку я обговорю зв'язок між свідченнями очевидців і точкою зору. По-друге, я поясню, чому я вибрав за приклад саме Марка 9:1–29. По-третє, я проведу дослідження цього уривку, щоб з'ясувати, як використання точки зору вказує на можливість присутності там очевидців.

⁹ Marshall, "A New Consensus on Oral Tradition," 188.

¹⁰ Див. Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, 593–603.

¹¹ Там само, 603.

Свідectво самовидців і точка зору

Точка зору — поняття літературне. Воно активно використовується в галузі вивчення Євангелія, яка називається наративною критикою. Наративна критика вивчає Євангеліє як цілісну книгу в закінченому вигляді і розглядає його як зразок оповідного жанру літератури. Цей метод активно розвивався з 1980-х років у зв'язку з роботами таких вчених, як Роадс, Кінгсбері, Калпеппер і Таннехілл¹².

Хоча цей вибір може здатися інтуїтивно відповідним для нашої мети, це незвичайне використання наративної критики. Дійсно, зазвичай цей тип вивчення Євангелія не ставить історично-критичних питань, а вивчає лише саму євангельську оповідь. Отже, таке дослідження аж ніяк не цікавиться пошуками «історичного Ісуса». Для наративних критиків важливий лише Ісус, описаний у конкретному Євангелії. Наративна критика не використовується, щоб простежити історію появи євангельського тексту. Цей метод стосується лише самого тексту.

Тим не менше, цей вибір цілком виправданий. Марк Пауелл, наприклад, стверджує, що «нاراتивна критика може зробити внесок у розуміння історії»¹³. Хоча це не є її прямою метою, вона може вказати напрямок для подальших історико-критичних досліджень. Я пропоную використовувати деякі наративно-критичні підходи (дослідження точки зору), щоб підтвердити або спростувати висновки щодо походження Євангелія від очевидців, як це пропонує Бокем. Більше того, ці висновки були зроблені значною мірою за допомогою історико-критичного дослідження. Тому, навіть з точки зору наративних критиків, напрямок цього дослідження має бути виправданим. Знахідки, навіть якщо вони і не будуть основним доказом зв'язку Євангелія зі свідченнями очевидців, можуть бути використані принаймні як додаткові дані.

Але якщо ми погоджуємося з твердженням Бокема, що «зрештою, свідчення — це все, що ми маємо»¹⁴, тоді наш підхід буде ще більш

¹² David Rhoads, *Mark as Story: An Introduction to the Narrative of a Gospel*, 3rd ed. (Minneapolis, MN: Fortress Press, 2012); Jack Dean Kingsbury, *Matthew as Story* (Minneapolis, MN: Fortress Press, 1986); R. Alan Culpepper, *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design* (Minneapolis, MN: Fortress Press, 1987); Robert Tannehill, *The Narrative Unity of Luke–Acts: A Literary Interpretation, vol. 1: The Gospel According to Luke* (Minneapolis, MN: Fortress Press, 1991); Robert Tannehill, *The Narrative Unity of Luke–Acts: A Literary Interpretation, vol. 2: The Acts of the Apostles* (Minneapolis, MN: Fortress Press, 1989).

¹³ Mark Powell, *What is Narrative Criticism?* (Minneapolis, MN: Fortress Press, 1990), 97.

¹⁴ Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, 490. Бокем пояснює, що всі інші матеріали, які використовуються в історіографії, обов'язково потребують інтерпретації.

виправданим. Якщо Євангеліє, як припускає Бокем, справді потрібно сприймати як свідчення очевидця, тоді потрібно досліджувати саме його. Ми можемо перевірити, чи воно справді має ознаки свідчень очевидців. Засоби для визначення принаймні деяких із цих ознак можна знайти саме в наративній критиці, а особливо у вивченні точки зору.

Зв'язок між Євангеліями як свідченнями очевидців і точкою зору стане зрозумілішим, коли ми розглянемо ці два поняття. Говорячи про «точку зору» в літературному творі, ми маємо на увазі позицію або позиції, з яких ведеться розповідь. Зокрема, в наративній критиці ми говоримо про позицію, яку займає наратор. Зауважте, що наратор в історії не обов'язково є справжнім або здогадним автором¹⁵. Строго кажучи, наратор, або наратор, — це літературний засіб, обраний автором для досягнення своїх цілей. Отже, наративна критика, вивчаючи точку зору в Євангеліях або в окремих уривках, дивиться на інформацію про певну (не обов'язково просторову) позицію наратора.

Тепер перейдемо до концепції свідчень очевидців. Самуель Бирског визначає свідчення очевидців як «результат інтегрованого акту візуального спостереження та тлумачення»¹⁶. Таким чином, якщо ми розглядаємо Євангеліє таким чином, то, за визначенням, розповідь, яку ми там читаємо, так чи інакше повинна бути викладена саме з точки зору очевидця. Звичайно, ця позиція може бути скоригована автором Євангелія відповідно до його конкретних цілей. Отже, ми не стверджуємо, що розповідь Марка має відповідати початковій розповіді очевидця. Однак початкова позиція очевидця повинна бути відображена в книзі Марка, інакше ми не матимемо вагомих підстав стверджувати, що свідчення очевидців дійсно є основою Євангелія. Тому цілком слушно очікувати, що позиція наратора, яку можна виявити, вивчаючи точку зору в євангельській оповіді, має певною мірою збігатися з позицією очевидців, чиї свідчення були покладені в основу Євангелія.

Цей висновок можна повністю підтвердити, звернувшись до праці лінгвіста Бориса Успенського в його «Поетиці композиції» (1970). Ми маємо вагомні підстави звернутися до цього автора, оскільки критики наративу посилаються на його роботу, коли обговорюють «точку зору». Вони часто

Зрештою, саме свідчення можуть стати орієнтиром для цієї інтерпретації. Див. Bauckham, 490–93.

¹⁵ «Наратор — це голос, який автор використовує, щоб розповісти історію» (Powell, *What is Narrative Criticism?*, 25). Для детального обговорення стосунків між автором, здогадним автором і наратором, див. Powell, 25–27.

¹⁶ Samuel Byrskog, «When Eyewitness Testimony and Oral Tradition Become Written Text,» *Swedish Exegetical Yearbook* 74 (2009): 41–53, курсив авторський.

використовують його термінологію та його чотиририскладову класифікацію¹⁷. У нашому дослідженні ми також будемо використовувати ці категорії. Тому слід визначити, чи можна використовувати ідеї Успенського при вивченні оповідей, відмінних від художньої літератури. Я переконаний, що можна. Дійсно, у багатьох розділах своєї праці сам Успенський прямо говорить, що його спостереження щодо точки зору цілком застосовні в звичайному житті, тобто не тільки для вигаданої¹⁸, але й для реальної історії¹⁹. Таким чином, наратор у повсякденному житті використовує багато тих самих технік, щоб висловити свою точку зору як вигаданий наратор. Чи, точніше, вигаданий наратор може дотримуватися тих самих законів, які застосовуються до реального життя. Говорячи про наратора й розповідь, Успенський часто вживає слова «спостерігач» і «репортаж»²⁰, які в нашій термінології будуть досить близькі до «очевидця» і «свідчення». Зауважимо, що самі наративні критики, звичайно, не вважають Євангелія вигаданими, що не заважає їм застосовувати до них засоби літературної критики²¹.

Успенський ставить важливе питання «про знання автора і його джерела»:

«Якщо узагальнити всі можливі прояви точок зору, виходячи з психології, то можна сказати, що центральним тут є питання знання автора та джерела цього знання. Іншими словами, мова йде про те, чи ставить автор себе в позицію людини, яка в цілому все знає про описані події, чи накладає на свої знання певні обмеження. В останньому випадку нас має

¹⁷ Наприклад, подивіться, як Петерсон дотримується класифікації Успенського у своєму дослідженні Norman R Petersen, "Point of View' in Mark's Narrative," *Semeia* 12 (1978): 97–121. Цю класифікацію ми опишемо нижче.

Багато сучасних наративних критиків у своєму аналізі «точок зору» посилаються на дуже корисні праці Гері Ямасакі, які ми теж будемо використовувати. Однак Ямасакі також досить сильно покладається на Успенського. Так, з чотирьох планів Успенського він зробив п'ять, додавши до цього набору ще один. Див. Gary Yamasaki, *Perspective Criticism: Point of View and Evaluative Guidance in Biblical Narrative* (Eugene, OR: Cascade Books, 2012), 16.

¹⁸ Хоча ми використовуємо досить спрощений розподіл між вигаданими та історичними наративами, між ними немає чіткої межі. Відсутність цієї тонкої межі робить нашу аргументацію ще сильнішою. Відповідне обговорення див. у V. Philips Long, *The Art of Biblical History*, Foundations of Contemporary Interpretation (Grand Rapids, MI: Zondervan Academic, 1994), 58–87.

¹⁹ Див. Б. А. Успенский, *Поэтика композиции*. — Москва: Семиотика Искусства, 1995. С. 40, 94, 125.

²⁰ «У конкретному випадку. . . це місце наратора може збігатися з місцем певного героя у творі, тобто автор у цьому випадку немов би веде репортаж із місця перебування цього персонажа» (Успенский, *Поэтика*, 80).

²¹ Powell, *What is Narrative Criticism?*, 93.

цікавити, чим викликані ці обмеження. Вони можуть виникати, зокрема, через те, що автор приймає точку зору якогось героя»²².

Звичайно, у нашому випадку можливі обмеження можуть бути пов'язані не стільки з тим, що «автор приймає точку зору якогось героя», скільки з тим, що автор буде свою розповідь на точці зору якогось героя. Тому його знання не можуть значно перевищувати знання цього персонажа²³. Дійсно, для Бокема, очевидці євангельських подій — це ті, хто був першоджерелом євангельської традиції, а потім залишився її гарантом. Бокем вважає, що в Євангеліях такі люди названі окремими іменами²⁴. Таким чином, те, що написано в Євангелії, повинно було значною мірою відображати саму історію, яка спочатку походила від такого очевидця. Тому саме початкова розповідь очевидця повинна накладати обмеження на знання автора Євангелія та його наратора. У формі дослідження точки зору ми отримуємо гарну методологію для перевірки тверджень Бокема — наприклад, тих, що стосуються імен очевидців у Євангеліях²⁵.

Ми повинні зазначити, що загальна тенденція наративних критиків полягає в тому, щоб розглядати біблійних нараторів загалом і наратора Марка зокрема як всезнаючих²⁶. Згідно з цією точкою зору, знання наратора не обмежені простором чи часом. Крім того, він може вільно знати думки і серця своїх героїв. Отже, якщо можна знайти обмеження знань наратора, це загальне уявлення буде піддано сумніву. І в цьому полягає наш намір.

Успенський пропонує чотири плани дослідження точки зору: ідеологічний²⁷, фразеологічний, просторово-часовий та психологічний. Тут

²² Успенский, *Поэтика*, 130–31.

²³ За термінологією Г. Ямасакі, ми можемо говорити про «інформаційну точку зору» і поставити запитання, чи ведеться розповідь з інформаційної точки зору одного з героїв. Див. Yamasaki, *Perspective Criticism*, 54–68.

²⁴ Див. Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, 39.

²⁵ Завершивши це дослідження, я дізнався, що у 2020 році Бокем дійсно зробив невелику спробу такого аналізу уривку про зіцнення Вартимея в Марка 10:46–52, підтверджуючи таким чином цей підхід: «Питання, на яке я хочу відповісти: чи Марко дає нам якісь конкретні ознаки того, що ці історії походять від очевидців подій? . . . Це (1) використання особистих імен в оповіданнях і (2) те, як Марко будує точку зору, з якої читачі бачать розповідь». Richard Bauckham, "Eyewitnesses and Healing Miracles in the Gospel of Mark", *BibAn* 10, №. 3 (2020): 345.

²⁶ Див. Rhoads, *Mark as Story*, 41

²⁷ Ідейний план Успенський характеризує як оцінний; див. Успенский, *Поэтика*, 16. Зазвичай наративні критики вживають термін «точка зору» саме в цьому значенні. Див. Powell, *What is Narrative Criticism?*, 23–24.

ми зосередимося на останніх двох²⁸. Вони допоможуть нам визначити просторово-часову позицію наратора, а також допоможуть нам пов'язати її з одним або кількома персонажами. Однак дослідження точки зору згідно з двома іншими планами також може бути досить плідним для наших цілей²⁹.

З просторово-часової точки зору нас цікавитимуть питання: чи може позиція спостерігача завжди бути більш-менш чітко визначеною в кожний момент наративу? Або автор якимось чином всюдисущий, вільно змінює позиції чи не займає жодної конкретної позиції? У плані психології важливо відповісти на запитання: як наратор представляє своїх героїв? Чи описує він їх ззовні? Або він надає нам якісь внутрішні погляди, думки чи досвід своїх персонажів? Або він взагалі «зливається» з тим чи іншим персонажем?

Зрештою, нашими ключовими запитаннями будуть такі: чи можна вважати наратора Марка репортером, «який веде репортаж безпосередньо з місця події?»³⁰ І якщо так, то чи пов'язана позиція цього наратора із згодним очевидцем?

Марка 9:1-29 як приклад

Моє завдання полягає в тому, щоб провести початкове дослідження і з'ясувати, чи може цей підхід бути плідним. Тому перед нами постає завдання вибрати уривок, який найбільше підходить для такого тестового дослідження. Я вибрав Марка 9:1–29 з кількох вагомих причин.

По-перше, цей вибір мотивований кількома наборами персонажів, яких автор використовує в різних сценах цього уривка. Наприклад, у віршах 28–29 ми бачимо Ісуса, який знаходиться в колі своїх учнів³¹. В епізоді, описаному у віршах 2–13, Ісус залишається у так званому внутрішньому колі з трьома учнями, яких Він зазвичай виділяв. У віршах 14–27 Ісус та учні взаємодіють із зовнішніми персонажами та перебувають у центрі великої

²⁸ Ми фактично додамо ще один «навчальний» план ближче до кінця нашого дослідження, який, на нашу думку, має відношення до Євангелія від Марка.

²⁹ Приклад вивчення на рівні фразеології знаходимо у самого Бокема. Так званий «розповідний прийом від множини до однини», який він знаходить у Марка (він насправді посилається на Катберта Тернера), цілком можна назвати дослідженням точки зору на рівні фразеології. Мова йде про неодноразове незвичайне використання часу множини в першому реченні уривка та однини в другому (наприклад, 8:22; 11:12). Бокем вважає, що це свідчить про походження таких уривків від очевидців. Див. Vauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, 156–58.

³⁰ Успенский, *Поэтика*, 120.

³¹ Ми не можемо бути впевнені в цьому щодо вірша 1 через 8:34.

юрби. Таке використання різних наборів персонажів загалом відповідає тому, як Марко організовує свою історію. Значну частину Євангелія від Марка можна розділити на три типи сцен, залежно від задіяних персонажів. У деяких сценах ми бачимо Ісуса, Його учнів, зовнішніх персонажів і людей. В інших ми зустрічаємо Ісуса у великій групі Його учнів. А в інших ми бачимо Ісуса лише серед обраних учнів, його найближчого оточення. Нас цікавить, як автор використовує точку зору в кожному з цих випадків. Чи буде відрізнятися точка зору в епізодах з різними героями? Або все буде більш-менш так само?

По-друге, цей уривок особливо цікавий, оскільки описує дві події, які відбуваються одночасно, але в різних місцях. Це чудова нагода перевірити, чи є точка зору наратора більш-менш «справжньою»³². Як наратор рухається простором і який у нього час? Також важливим є момент зустрічі двох груп (вірші 14–15). Я вважаю, що саме такий момент, коли збігаються різні групи і потенційно різні точки зору, може бути особливо плідним для наших цілей³³. Таких моментів в Євангелії, звичайно, багато.

По-третє, щодо частини цього епізоду (опису преображення на горі)³⁴ ми маємо зовнішнє свідoctво, яке вказує на його походження від очевидців (2 Петра 1:16–18). Звичайно, значення цього свідoctва значною мірою залежить від питань, пов'язаних з авторством і автентичністю 2 Петра. І все ж, перевіряючи можливий зв'язок між точкою зору та свідченнями очевидців, видається логічним звернути увагу саме на цей уривок.

На нашу думку, Мк. 9:1–29 або принаймні 9:2–29 є зв'язаним комплексом³⁵. Зазвичай перший вірш розглядається в межах попереднього

³² За Успенським, точка зору може бути «в принципі реальною», «відносно реальною» і «нереальною». У першому випадку наратор завжди може бути представлений як одна особа. У другому він змінює точки зору, але при цьому його можна ідентифікувати в різні моменти. У третьому випадку ця ідентифікація неможлива. Див. *Poetics of Composition*, 116–28.

³³ Вивчення таких віршів, де два епізоди пов'язані між собою, має бути особливо цікавим і корисним для наших цілей з огляду на той факт, що через триваючий вплив критики форми такі вірші часто розглядають як продукт євангеліста, який штучно пов'язує передання, що були незалежними.

³⁴ Роберт Стейн наголошує на згадці гори як у Марка, так і в 2 Пет. 1:18 – уривку, який він називає «незалежним описом преображення». Robert H. Stein, *Mark, Baker Exegetical Commentary on the New Testament* (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2008), 414.

³⁵ Ми не будемо тут детально розглядати це питання, але не бачимо причин не віднести 9:2–29 до категорії комплексів, подібних до відомого Марка 5:21–43. Див. С. Н. Dodd, "The Framework of the Gospel Narrative," *Expository Times* 43 (Oct. 1931–Sept. 1932): 397.

уривка³⁶, але ми включаємо його в епізод про преображення з огляду на спільність теми³⁷ та часовий проміжок, чітко вказаний у другому вірші, що загалом не є типовим для Марка³⁸. Крім того, згадка про «деяких з тут приявних» пояснюється у другому вірші, де ми бачимо трьох учнів, взятих на гору «осібно». У вірші 2 ми бачимо сходження на гору. Вірші 3–8 описують випадок на горі. За ним іде спуск з гори у віршах 9–13. У віршах 14–15 ми бачимо повернення Ісуса та невеликої групи до решти учнів. Сама зустріч, а також наступне пояснення вказують на те, що сцені, описаній у віршах 14–27, обов'язково передувала відсутність Ісуса. У віршах 28–29 учні та Ісус обговорюють те, що сталося.

У Марка епізод із екзорцизмом хронологічно йде за преображенням і безпосередньо з ним пов'язаний. Навряд чи Марко подає їх як різні епізоди, що відбулися в різний час. Ми вказали на те, що Марко прослідковує значний логічний зв'язок між двома подіями; а саме, що Ісус повертається до учнів і розглядає ситуацію, яка вимагала Його відсутності. Причому повертається не один, а в складі групи. У будь-якому випадку Марко очевидно пов'язує ці два епізоди. Крім того, Лука (Лк. 9:37) чітко розглядає ці дві події як такі, що відбуваються одна за одною.

Отже, Марко склав свою історію таким чином, щоб читач зв'язав³⁹ відсутність Ісуса з групою учнів, що передувала епізоду екзорцизму, зі сходженням на гору Преображення. Наголошу, що ми зараз говоримо лише про внутрішню зв'язність цього тексту Марка в літературному плані. Ми тут не торкаємося питань узгодженості та зв'язку між реальними подіями. Роберт Стейн вказує, що «найбільший консенсус щодо редакційної роботи Марка стосується поточного розташування цього уривка»⁴⁰. Цей консенсус, звичайно, означає, що не існувало початкового зв'язку між уривками, чи переданнями⁴¹, і саме Марко склав їх таким чином. Тим не менш, сам

³⁶ Див. William L. Lane, *The Gospel of Mark*, New International Commentary on the New Testament (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1974), 304–14.

³⁷ Франс показує, що існують дві основні лінії пояснень Ісусового пророцтва. Одна з них схильна розглядати його з огляду на такі події, як «хрест, воскресіння, вознесіння і П'ятидесятниця». Однак «зв'язок між 9:1 і 9:2–13 надто явний, щоб його не помічати». R. T. France, *The Gospel of Mark: A Commentary on the Greek Text*, New International Greek Testament Commentary (Grand Rapids, MI: Eerdmans Publishing, 2002), 345.

³⁸ Див. Stein, *Mark*, 413.

³⁹ Наративні критики стверджують, що читач схильний шукати причинно-наслідкові зв'язки в оповіді. Див. Powell, *What is Narrative Criticism?*, 39–41.

⁴⁰ Stein, *Mark*, 429–30.

⁴¹ Ми навіть не торкаємося питання про те, скільки саме традицій Марко міг використати відповідно до формокритичного підходу. Для обговорення див. Там само, 413–15, 422–23, 429–31.

Стейн наголошує у своєму коментарі, що в оповіданні ці епізоди злиті разом⁴². Аргументація, яка призвела до появи цього «найбільшого консенсусу», заслуговує окремого розгляду, якому ми не можемо приділити тут належної уваги. Тим не менш, наше дослідження може зробити певний внесок у вивчення цього питання.

Аналіз точки зору в Марка 9:1–29

На Горі Преображення (1–13)

Ми розглядаємо перший вірш, що описує передбачення Ісуса, як вступ до наступної сцени. Ми нічого не знаємо про місце, де було виголошено це пророцтво. Однак це було реальне місце, в якому були конкретні люди, яких можна було б назвати «тут приявними». Отже, ми знаємо, що це було місце, де Ісус був серед групи своїх учнів. Більше того, ця група явно більша за близьке коло, про яке ми поговоримо нижче, оскільки до неї входять «деякі з тут-о приявних». Очевидно, ця група складається з більш-менш постійних учнів Ісуса, які супроводжують його протягом усієї історії, хоча ми не можемо бути впевнені в цьому (8:34). Наратор знаходиться серед них і разом з ними слухає Ісуса, передає нам Його слова, перш ніж перейти безпосередньо до опису подорожі на гору та події, що там відбулася.

Розповідь про подію на горі починається у вірші 2. Він починається з деякої неявної початкової позиції. Наратор показує нам його часові координати («через шість днів»), які потрібні саме для того, щоб пов'язати подію з попереднім передбаченням, а також вказати на відділення обраних учнів⁴³. Але він нічого не говорить про просторові координати. Ми не знаємо, чи є якийсь зв'язок між початковою позицією та місцем, де Ісус пророкував у вірші 1. Ми також не знаємо, як далеко було це місце від гори, до якої прямував Ісус⁴⁴. Однак для нас важливо, що в цей момент відбулося відділення групи близького кола. На початковому місці Ісус був разом із більшою групою учнів. Тепер він виділяє трьох і йде на гору тільки з ними. Решта, мабуть, залишаються їх чекати, хоча ми цього не знаємо

⁴² «Ця історія пов'язана з преображенням, коли Ісус, Петро, Яків та Іван приєдналися до інших учнів». Там само, 431.

⁴³ «Інцидент відбувається для Петра, Якова та Івана «осібно» з Ісусом. Таким чином, він стосується лише «деяких» учнів і служить виконанням 9:1». Stein, *Mark*, 416. Див. також France, *Gospel of Mark*, 346.

⁴⁴ Ми також не можемо ідентифікувати саму гору. Для обговорення див. France, *Gospel of Mark*, 349–50.

напевно, оскільки наратор залишає більшу групу позаду. Разом з Ісусом і вибраними учнями він швидко⁴⁵ йде на гору, щоб засвідчити те, що там відбувається.

Сцена преображення описана з точки зору трьох учнів. Наратор є серед них або насправді є одним із них. Дійсно, автор стверджує, що Ісус не просто «переобразивсь», а «переобразивсь перед ними»⁴⁶. А потім він описує зовнішність преображеного Ісуса, тобто описує Його таким, яким Його бачили учні. Наратор знаходиться серед учнів, очевидно, спостерігаючи за явленням Мойсея та Іллі та їх подальшою розмовою з Ісусом.

Згадка про розмову Ісуса з Мойсеєм та Іллею має вказувати на позицію наратора саме серед учнів. Це стає особливо зрозумілим, якщо ми згадаємо опис преображення і розглянемо подальший опис теофанії, який подається явним чином з точки зору учнів. Таким чином, саме учні бачать преображеного Ісуса, вони бачать (і, ймовірно, чують), як він розмовляє з Іллею⁴⁷ та Мойсеєм, а потім вони також бачать хмару богоявлення та чують голос, що йде з хмари, звертаючись конкретно до них⁴⁸. Адже саме учні, а не Ісус, є адресатами Божого звертання. Голос не звертається до Ісуса, але говорить про Нього, звертаючись до трьох учнів.

І далі, у віршах 9–13, ми бачимо групу близького кола, яка спускається з гори. Цей спуск відбувається повільніше, ніж підйом. Наратор мав намір описати розмову між Ісусом та учнями та деякі враження учнів. Наратор все ще перебуває в цій групі і супроводжує її на кожному кроці.

⁴⁵ Звичайно, ми вживаємо слово «швидко» лише для того, щоб підкреслити, що це сходження відбувається дуже швидко в нашій історії. Наратор не бачить потреби докладніше зупинитися на цьому сходженні і приділяє йому буквально одне слово: «веде їх». Це, звичайно, нічого не говорить про реальний час підйому. Коли група спускається назад, історія буде йти набагато повільніше. Докладніше про темп наратора див. Rhoads, *Mark as Story*, 46.

⁴⁶ «З цього та інших посилань на учнів стає очевидним, що подія описана Марком як така, що сталася для 'них'». Stein, *Mark*, 416. «Подія орієнтована на учнів (Див. 9:2 «перед ними», 9:4 «з'явився їм», 9:7 «Це Син Мій Улюблений: Його слухайте»), щоб зміцнити їх у прихильності та підготувати їх до страждань, які вони повинні розділити». Lane, *Gospel of Mark*, 316.

⁴⁷ Франс зазначає, що одним із приводів для наступної дискусії (ст. 11–13) була саме поява Іллі та той факт, що Марко згадує його перед Мойсеєм. France, *Gospel of Mark*, 351. Отже, навіть цей дивний порядок може служити вказівкою на відображення тут точки зору учнів.

⁴⁸ «З точки зору оповіді, є прогрес у тому, що попереднє об'явлення, очевидно, було звернене лише до Ісуса (отже, звернення до другої особи), тоді як тут це висловлювання від третьої особи до трьох учнів». France, *Gospel of Mark*, 347.

Отже, сцена преображення, від початку до кінця, чітко описана з точки зору учнів. Очевидно, що наратор належить до найближчого кола трьох учнів. Його час також повністю збігається з часом цієї групи. Він не згадує нічого, що виходило б за часові рамки, якими він охопив оповідь. Ми розуміємо, що він дивиться на події і оцінює їх ретроспективно, але у своїй розповіді він повністю обмежує свої знання лише тим, що відбувається в цій сцені. Таким чином, весь наратив з просторово-часової перспективи чітко представлений з точки зору цієї групи і повністю обмежується нею.

Далі, якщо підйом і спуск з гори можна описати з точки зору всієї групи, то опис сцени преображення і її завершення здійснюється саме з точки зору трьох учнів, а не з боку Ісуса. Немає сумніву, що головним героєм уривку є Ісус. Однак він є об'єктом, а не суб'єктом оповіді, і описується з точки зору учнів. Наратор завжди залишається зовнішнім щодо Нього. Він не тільки спостерігає за Ісусом, але в найяскравіші моменти оповіді робить це саме з боку учнів. Крім того, наратор, ким би він не був, не тільки перебуває серед учнів, ніби непомітно приєднуючись до них, але й чітко ототожнює себе з ними та розповідає історію з їхньої точки зору.

Психологічно необхідно виділити три епізоди, що пов'язані з учнями та передають їхній внутрішній стан. Перше — подвійне пояснення наратором пропозиції Петра побудувати намети для Ісуса, Мойсея та Іллі (в. 6)⁴⁹. Він сказав це, по-перше, тому що не знав, що ще сказати, і, по-друге, тому що всі учні були в страху⁵⁰. Таким чином наратор висвітлює внутрішні переживання учнів, звертаючи особливу увагу на Петра. Нам дається внутрішня психологічна точка зору Петра, яка виражає загальний внутрішній настрій учнів.

Третій епізод — це восьмий вірш, де наратор закінчує свій опис сцени преображення, яка чітко подана з точки зору трьох учнів. Це вони, «звівши очі свої... вже нікого з собою не бачили, крім Самого Ісуса». Вони є предметом опису, тоді як Ісус є його об'єктом. Р. Т. Франс влучно помічає, що «зведення очей» «наводить на думку, що вони сховали свої обличчя, поки голос говорив», і, отже, «знову описуються враження учнів»⁵¹. Звернемо також увагу на використання тут дієслова «побачити», який, на

⁴⁹ Саме ця пропозиція послужила безпосередньою причиною теофанії, на думку Стейна. Петро не повинен був ставити Ісуса і старозавітних героїв на один рівень. Stein, *Mark*, 418.

⁵⁰ Роберт Фаулер звертає увагу на незвичайну послідовність двох пояснень, використаних Марком. Див. Robert M. Fowler, *Let the Reader Understand: Reader-Response Criticism and the Gospel of Mark* (Harrisburg, PA: Trinity Press International, 1996), 93.

⁵¹ Fowler, *Let the Reader Understand*, 355.

відміну від «дивитися», описує суб'єктивний досвід учнів. А в поєднанні з «вже нікого» це дієслово означає опис сприйняття трьома учнями не тільки закінчення преображення, але й самої події⁵².

Третій важливий епізод описано у вірші 10. Тут ми бачимо, як учні, які дещо відокремлені від Ісуса, сперечалися, «що то є: воскреснути з мертвих», що навряд чи було б можливим у безпосередній присутності Ісуса. І тому в цей момент наратор також ділить групу, яка спускається з гори, на дві підгрупи, а саме Ісуса і трьох учнів. У цьому випадку сам наратор залишається серед найближчої групи учнів, зберігаючи певну відстань від Ісуса.

Але крім цього, ми чуємо дивовижне твердження: «заховали те слово в собі». Таким чином, наратор передає внутрішній досвід учнів, який виходить за рамки розповіді у часі. Більш того, цей досвід свідомо приховується⁵³ від інших. Наратор, безумовно, говорить тут ретроспективно і водночас артикулює внутрішню точку зору учнів. Це можливо в двох випадках. Можливо, наратор на мить перетворюється на всезнаючого наратора, який володіє необмеженим знанням, що поширюється на внутрішній світ учнів і виходить навіть за межі оповіді, яку він описує. Це звичайне пояснення, яке використовують нарративні критики в таких випадках⁵⁴. Але можливе й інше пояснення. Наратор може залишатися пов'язаним з учнями й надалі, а тому може ретроспективно розповісти про їхній досвід, який виходить за межі часової шкали оповіді⁵⁵.

Це обговорення внутрішнього стану учнів, і особливо Петра, контрастує з повною відсутністю будь-якого психологічного опису Ісуса в

⁵² Г. Ямасакі зауважує відсутність у Марковому описі преображення дієслова «бачити». У той же час воно присутнє в розповіді Луки (Лк. 9:32). Він стверджує: «Тоді згадка про те, що «вони бачили Його славу і двох чоловіків, що стояли з ним» позначає момент, коли наратор переносить читачів у голови учнів, щоб вони поглянули на Ісуса, Іллію та Мойсея, таким чином надаючи читачам суб'єктивний досвід, якого бракує версії Марка». Yamasaki, *Perspective Criticism*, 46. Ми можемо погодитися з Ямасакі щодо опису моменту перетворення, наведеного у віршах 2–4. Однак у вірші 8 ми можемо побачити саме цей «суб'єктивний досвід», якого, здавалося, бракувало у віршах 2–4.

⁵³ Для нас важливо лише те, що вся ця подія має дуже особистий, навіть таємничий характер. Самі причини такої секретності нас не хвилюють. Обговорення мотивів наказу Ісуса див. Stein, *Mark*, 424.

⁵⁴ Опис нібито всезнаючого наратора у Марка див. Rhoads, *Mark as Story*, 41.

⁵⁵ Якщо бути точним, то ретроспективний опис можливий навіть стосовно «чужого» досвіду, коли герой «вже все зрозумів постфактум і може відновити внутрішній стан героїв» (Успенский, *Поэтика*, 128). Проте, в нашому випадку це навряд чи доречно через загальну секретність усієї події.

розповіді. Наратор дає нам суто візуальний образ преображення Ісуса, а саме те, що можна побачити, спостерігати та описати ззовні. Він мовчить про сприйняття Ісусом самого преображення або Його зустрічі з двома пророчими особами. Іншими словами, читач залишається в цілковитому незнанні щодо впливу події на самого Ісуса, тоді як двері до сприйняття учнів відкриті. Отже, можна зробити висновок, що наратор обрав «статус простого об'єктивного спостерігача»⁵⁶ щодо Ісуса. І це не так щодо трьох учнів, особливо Петра.

Вигнання німого духа (14–29)

Особливу увагу ми звернемо на зустріч Ісуса та найближчого кола з рештою учнів, які до моменту повернення вже не були самі. Вони були в центрі події, яка надзвичайно зацікавила нашого наратора. Проте важливо зазначити, що наратор починає свою розповідь про те, що відбувається під горою, лише з моменту, коли описана сцена потрапляє в поле зору Ісуса та найближчої групи. Опис у віршах 14 і 15 — «коли повернулись до учнів, коло них вони вгледіли...» і «негайно ввесь натовп, як побачив Його,... назустріч побіг...» — ілюструє цю зустріч. По-перше, Ісус і група найближчого кола потрапили в поле зору деяких людей, і ці люди також потрапили в поле зору Ісуса та групи. Після цієї візуальної зустрічі дві групи об'єдналися в одну, яка тепер складалася з Ісуса, усіх Його учнів, народу та ще двох персонажів, яких наратор представить пізніше.

Отже, опис нової сцени наратор починає з того моменту, коли люди з'являються в полі зору найближчого кола. Однак сам момент зустрічі двох груп свідчить про те, що дія, яка тут відбувається, триває вже давно. Можна сказати, що ми поспішаємо з Ісусом прямо в гущу подій. Водночас те, що відбувається, аж ніяк не зрозуміло навіть для Ісуса, який запитує людей: «Про що сперечаєтесь з ними?» (в. 19) Наратор міг би пояснити, що відбувається, додавши одну або кілька фраз перед цією зустріччю. Однак він зберігає повне мовчання і натомість дозволяє нещасному батькові виворитись і описати Ісусу все, що сталося (вв. 17, 18)⁵⁷.

⁵⁶ Yamasaki, *Perspective Criticism*, 35.

⁵⁷ Ми, звичайно, погоджуємося з цією пропозицією Едвардса: «Обставини їхнього перебування біля підніжжя гори затьмарені до моменту, коли до них знову приєднуються Ісус і трое учнів — обставина, яку можна пояснити, якщо Петро, який був відсутній з них, є джерелом Марка для історії». James R. Edwards, *The Gospel according to Mark*, Pillar New Testament Commentary (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2001), 276.

Важливим є перший опис сцени, яку наратор відкриває перед нами: «вони вгледіли безліч народу та книжників, що сперечалися з ними» (в. 14). Треба звернути увагу на низький рівень деталізації цього загального опису. Це, очевидно, свідчить про певну дистанцію між наратором і сценою.⁵⁸ Він ще недостатньо близько, щоб побачити щось, крім цієї загальної картини. Здається, він наближається до неї разом з Ісусом і його групою. Ісус та інші не чули суперечки, але бачили людей, які сперечалися. Тоді Ісус повинен був запитати людей про причину суперечки. І лише тоді ми з'ясуємо, в чому була проблема. Це так звана «тиха сцена»⁵⁹. Хоча ми вже бачимо сцену разом з Ісусом, ми ще нічого не чуємо. Однак нічого не чуємо не тільки ми; ми просто йдемо за Ісусом, трьома учнями та нашим наратором, який також нічого не чує.

Ще важливішим є той факт, що більша група учнів Ісуса бере безпосередню участь у цій важливій для наратора сцені, що триває⁶⁰. Ті самі учні, яких наратор залишив, щоб приєднатися до сходження Ісуса та записати його Преображення, під час відсутності наратора, стали героями цієї інтригуючої сцени. Проте наратор навіть не думав бігти чи летіти до цих учнів⁶¹, щоб не проґавити цей важливий момент, а вперто залишався з Ісусом та найближчим колом учнів. І він починає свою розповідь лише з моменту візуальної зустрічі двох груп і розповідає, що саме йому вдалося там побачити. Іншими словами, його знання про те, що сталося, повністю обмежене знаннями групи внутрішнього кола, що наразі приєднується до більшої групи учнів і людей. Таким чином, опис продовжується з просторово-часової перспективи, яка прив'язана до цієї невеликої групи Ісуса та трьох учнів⁶². Точка зору другої групи учнів повністю відсутня. Ми навіть не чуємо їхні голоси до 28 вірша.

⁵⁸ Для обговорення зв'язків між відстанню від наратора до сцени та ступенем деталізації див. Yamasaki, *Perspective Criticism*, 28–30.

⁵⁹ Ямасакі використовує Марка 9:14 як приклад техніки «німої сцени»; див. Yamasaki, *Perspective Criticism*, 32. Див. також Успенский, *Поэтика*, 90.

⁶⁰ Сама довжина цієї перикопи доводить її значення для Марка. Вона майже вдвічі довша за розповіді Матвія та Луки. Див. France, *The Gospel of Mark*, 360

⁶¹ Наратор Марка, яким його зазвичай бачать наративні критики, мав би зробити саме це: «Власник постійного голосу від третьої особи, який керує оповіддю Марка, просторово ширше над кожним епізодом, здатний бачити їх усі на відстані, як у просторі, так і в часі, і все ж вільний за своїм бажанням опускатися в дію епізоду, перебуваючи в якості невидимого спостерігача навіть у найприватніших радах, будь то в будинках, човнах, бенкетах, синагогах чи залах суду». Petersen, “‘Point of View’ in Mark’s Narrative,” 112.

⁶² «Створюється враження, що цей епізод описано з точки зору одного з учнів, який повернувся з Ісусом з гори». Lane, *The Gospel of Mark*, 329.

Зупинімося трохи більше на віршах 14–15, які описують момент зустрічі. На перший погляд, здається, що наратор змінює свою точку зору, описуючи зустріч. Спочатку він стоїть на боці Ісуса та трьох учнів, підходить до решти учнів і дивиться на людей, які сперечаються з ними. Однак потім він ніби стає на бік людей і описує їх реакцію на Ісуса. Але навряд чи це може бути так⁶³. По-перше, слова «ввесь натовп, як побачив Його, сполохнувся із дива» говорять не лише про внутрішній стан натовпу, але швидше про зовнішній прояв його реакції на Ісуса. Наратор ставить цю реакцію в ту ж категорію, що й їхні дії: натовп «сполохнувся із дива, і назустріч побіг, і став вітати Його». Тому ймовірно, що наратор бачив цю реакцію і описав її. По-друге, дії людей, які підбігають до Ісуса і вітають його, описані з точки зору групи Ісуса. З точки зору наратора, не Ісус наближається до людей, а люди також наближаються до Ісуса. Саме Ісус все ще залишається в центрі уваги наратора, тоді як люди поміщаються наратором у вже освітлену ним сцену, а не навпаки. Або можна сказати, що в момент зустрічі наратор дещо розширює описану сцену, щоб включити в неї людей і передати враження, яке Ісус справляє на цих людей⁶⁴.

Слід зазначити, що хоча Ісус підходить до групи не сам, а всередині свого близького кола, з цієї зустрічі наратор починає зосереджуватися лише на Ісусі. Треба пам'ятати, що саме Ісус є його героєм, головним об'єктом його опису. Побачивши людей, саме Ісус, а не його товариші, вступив з ними в розмову і загалом став головним героєм оповідання, тоді як решта постатей відходить на другий план.

У наступній сцені (вірші 17–27) наратор більшу частину часу перебуває в безпосередній близькості до Ісуса. Він описує, як батько виділяється з-поміж людей і розмовляє з Ісусом, описуючи свою проблему, своє звернення до учнів і їхню невдачу, яка, власне, і передувала приходу Ісуса. Цей опис подається у стислій формі, створюючи відчуття певної дистанції між наратором і подіями⁶⁵. Подальша розповідь, надана самим наратором, є набагато довшою. Потім разом з Ісусом наратор чекає, поки до нього приведуть одержимого злим духом, і спостерігає за його стражданнями. Він чує і розповідає нам про заклик Ісуса до батька сина

⁶³ Навіть якщо ми погодимося, що тут дійсно змінюється точка зору від групи Ісуса до точки зору натовпу, це не створить для нас великої проблеми, оскільки в реальному житті цілком прийнятно, щоб наратор тимчасово приймав точку зору іншої особи (або групи людей) — наприклад, співрозмовника. Див. Успенский, *Поэтика*, 55–58.

⁶⁴ «Марко просто прагне підкреслити подив, який викликає Ісус своєю появою на сцені». Stein, *Mark*, 432.

⁶⁵ Для обговорення зв'язку між плином часу та точкою зору див. Yamasaki, *Perspective Criticism*, 77–83.

мати віру, а потім описує екзорцизм, який Ісус здійснив, драматичний момент і життєдайну руку Ісуса. Весь цей час наратор перебуває не просто серед людей. Він явно поруч з Ісусом або принаймні дуже близько до нього, що дозволяє йому повідомити такі деталі зі свого місця. Наприклад, він міг бути серед найближчих учнів, можливо навіть тих учнів, які повернулися з Ісусом з гори.

Що стосується використання точки зору, то тут слід зазначити наступне. Одним із героїв сцени є батько біснுவатого. Його зазвичай описують з боку. І все ж в одному місці нам дається опис його емоційної реакції на те, що відбувається (в. 24). Однак і в цьому епізоді опис залишається на зовнішньому рівні. Можна лише сказати, що наратор висловлює співчуття нещасному батькові, звертаючи увагу глядачів на його біду.

Другий епізод пов'язаний з описом реакції оточуючих на ефект екзорцизму (син лежить без свідомості). Протягом усієї дії (вв. 17–27) погляд наратора зосереджений на головній сцені й звернений до Ісуса, батька й сина, які перебувають у його центрі. І все ж, у вірші 26б фокус дещо розширюється і включає людей, які стоять навколо цієї сцени і спостерігають за нею. Проте позиція наратора не мала змінитися. Щоб побачити цих людей, йому достатньо було озирнутися навколо.

А третій момент показує, як наратор, навпаки, наближається до Ісуса, описуючи його з психологічної точки зору. Це пов'язано з віршем 25. Наратор не тільки розповідає нам про акт екзорцизму⁶⁶, але також пояснює внутрішні мотиви Ісуса, які спонукали Його вигнати демона з одержимого саме в цю мить. Ісус зробив це, «як побачив, що натовп збігається». Таке зауваження міг зробити всезнаючий наратор. Однак не потрібно бути всезнаючим, щоб помітити, що «натовп збігається» і пов'язати раптову поспішність Ісуса з цією зміною обстановки, а лише мати певну проникливість і бути достатньо близьким до Ісуса.

Тепер ми переходимо до заключної частини цього уривку, віршів 28–29. Тут відбувається зміна обстановки. Ісус і його учні залишають місце екзорцизму і переміщуються до будинку. Більше про батька та його сина,

⁶⁶ Проте опис позитивного ефекту екзорцизму заслуговує на увагу. Хлопчик був описаний як мертвий, але під дією руки Ісуса «він воскрес» (в. 27). Вживаються ті самі слова, що й у попередньому обговоренні з учнями (вв. 9–10). Фразеологія, використана тут Марком, може натякати на навмисну взаємодію з точкою зору учнів. «Учні щойно запитали, що означає воскреснути з мертвих (в. 10). Під час підйому та зцілення хлопчика Ісус дає перший наочний урок про значення власної смерті та воскресіння.» Edwards, *The Gospel according to Mark*, 280.

які були в центрі уваги попередньої сцени, ми нічого не знаємо. До них наратор ніколи не повернеться. Тепер він звертає увагу на учнів. Протягом усього попереднього епізоду учні були непомітні для читача, хоча він повинен був знати, що вони, звичайно, поруч з Ісусом. Однак вони не були в центрі уваги наратора, як у більшості епізодів, що описують публічне служіння Ісуса. Учні завжди або майже завжди з ним, але залишаються в тіні. Зрештою, саме Ісус є головним героєм історії Марка.

У нашому випадку очевидна їх безперервна присутність у всій сцені. Ісус прийшов на місце зустрічі з найближчим оточенням учнів і зустрів більшу групу. І ця більша група вже відіграла помітну роль в описаній сцені. Але їхня присутність чітко помітна навіть зараз, коли Ісус та учні залишають сцену й переходять у приватну обстановку. Учні запитують Ісуса про причину своєї невдачі⁶⁷. Очевидно, вони пам'ятають і намагаються зрозуміти свою невдачу у світлі успіху Ісуса, свідками якого вони щойно стали. Тож хоч вони мовчали та були непомітними під час публічної сцени, але все ж брали в ній активну участь. Вони робили саме те, що мали робити учні. Вони навчалися у свого Учителя. Вони уважно спостерігали за тим, що Він робив і що говорив. І тепер у приватних умовах вони виявляють свій інтерес.

Ця примітка про «навчання» учнів через участь у подіях має відношення до точки зору. Перш ніж розпочати свою класифікацію різних планів точки зору, Успенський згадує, що його чотири плани не є єдино можливими для всіх видів літератури⁶⁸, але що ця класифікація може бути розширена, якщо це необхідно та має сенс. І ми вважаємо, що це стосується цього Євангелія з його наголосом на покликанні та ролі учнів. Отже, ми можемо запропонувати додати «навчальний» план до класифікації точки зору Успенського, як ми бачимо його в Євангелії від Марка. Ми не будемо розвивати цю думку тут, залишивши її для подальших досліджень.

⁶⁷ Зауважте, що запитання походить від «Його учнів». Водночас ми знаємо, що насправді в невдалому вигнанні демона брали участь не всі учні, а та частина, яка залишилася чекати Ісуса. Однак наратор не розрізняє чітко різні групи учнів, коли вони разом. Він або сприймає їх усіх як єдину групу, переносячи неспроможність частини на ціле, або просто не вважає за потрібне уточнювати, що питання вийшло лише від деяких учнів.

⁶⁸ Див. Успенський, *Поэтика*, 16.

Висновки

Проаналізувавши точку зору в уривку, зробимо деякі висновки щодо нашого наратора. У просторово-часовому плані історію можна без особливих труднощів прочитати як таку, що була розказана з однієї точки зору. Здається, що наратор завжди знаходиться лише в одному місці, яке можна ідентифікувати. Його просторова позиція збігається з позицією описаних ним героїв. Його час загалом також збігається з часом його героїв. Події описані ним послідовно, одна за одною. Описуючи дві події, що відбувалися одночасно в різних місцях, він все одно не змінює свого положення ні в часі, ні в просторі. Якщо одну подію (наприклад, преображення) він описує сам, то другу (наприклад, невдалий екзорцизм) він передає словами своїх героїв. Лише в одному місці (в. 10) він вдається до ретроспективного зауваження. В іншому місці (в. 25) ми читаємо зауваження, яке може стосуватися психологічної точки зору Ісуса. Однак жодне з цих зауважень не потребує всеохопного знання. Наратор поводить як реальна людина, безпосередній учасник подій, або як би поводився репортер, «який веде репортаж безпосередньо з місця події». Принаймні в цьому уривку немає підстав стверджувати, що наратор всезнаючий.

Просторова позиція наратора може бути повністю ідентифікована в кожному мить. Спочатку він перебуває з Ісусом і всією групою Його учнів. Потім, залишивши більшість учнів з групою внутрішнього кола та Ісуса, він піднімається на гору (в. 2). Там – разом із Петром, Яковом та Іваном – він бачить преображеного Ісуса, спостерігає за Його зустріччю з Іллею та Мойсеєм, а також чує небесний голос у богоявленні. Разом із цією четвіркою він повертається. У той же час, коли троє учнів знаходяться дещо віддалено від Ісуса, він залишається з ними, а не з Ісусом (в. 10). Потім разом з Ісусом (і трьома учнями) він наближається до більшої групи учнів, застаючи їх у центрі дивовижної події, і бачить цю подію одночасно з Ісусом та його групою (в. 14). Він стає свідком реакції натовпу на прихід Ісуса (в. 15). Наратор передає нам суть того, що сталося зі слів батька до Ісуса (вв. 17–18). Потім він залишається в безпосередній близькості від Ісуса під час розмови з отцем і самого екзорцизму, уважно спостерігаючи за сценою, що відбувається, а також іноді оглядаючись навколо (в. 26б). Зрештою, він разом з Ісусом і возз'єднаною групою Його учнів залишає місце екзорцизму і прямує до будинку, де записує діалог між учнями та Ісусом (вв. 28–29).

З цього опису ми бачимо, що наратор пов'язаний із найближчим оточенням учнів, що складається з Петра, Якова та Івана. Він, очевидно,

обмежує свої знання таким чином, що вони ніколи не перевищують знання цієї групи. Він завжди всередині цієї групи і протягом усього нашого проходження ніколи її не покидає. Крім того, саме про цю групу він робить кілька коментарів, які передбачають більше, ніж просто зовнішнє знання та певну проникливість. Він знає їхній внутрішній стан під час преображення, особливо наголошуючи на збентеженні Петра (в. 6). Він знає, про що вони говорять, коли їх ніхто не чує, і навіть описує їхній ретроспективний досвід (в. 10). Водночас майже протягом усієї розповіді він залишається абсолютно зовнішнім щодо Ісуса, який, безсумнівно, є його головним героєм. Лише один раз наратор робить невелике зауваження, яке може натякати на погляд на Ісуса зсередини (в. 25).

Отже, можна припустити, що наратор описує те, що відбувається з боку Якова, Івана та Петра. Це досить чітко видно в 9:2–15 і, ймовірно, в решті уривка. Якщо Ісуса, головного героя Марка, описано ззовні, як ми бачили, то один із цих учнів цілком міг бути свідком, який надав початкову розповідь. За словами Успенського, він може бути тим самим репортером, «який веде репортаж безпосередньо з місця події». Більше того, Петро є найкращим кандидатом на цю роль. У нашому дослідженні немає нічого, що суперечило б припущенню, що Петро був першоджерелом цього уривка. Навпаки, аналіз точки зору в цьому уривку підтверджує це припущення. Особливо історія преображення складена в такій формі, яка, здається, вказує на те, що вона походить від Петра, який був «самовидцем Його величі» (2 Петра 1:16) і який описав це Івану Марку, який потім написав це для нас.

Пропонуємо додати план «навчання» для вивчення точки зору в Євангелії від Марка. Дійсно, саме учні розділяють з Ісусом найсвітліші та найпотаємніші моменти, як-от преображення. Вони є головними адресатами Його вказівок. Вони уважно спостерігають за Його діями та прислухаються до Його слів як у приватному, так і публічному оточенні. Вони задають Йому питання. Вони ховають у своїх серцях дії та слова свого Вчителя і розмірковують над ними. Вони навчаються. І ця перспектива навчання цілком стосується нашого дослідження можливих очевидців у оповіданні Марка⁶⁹.

Тож ми вважаємо, що це тестове дослідження підтвердило нашу початкову гіпотезу. Дослідження точки зору можна використати як засіб

⁶⁹ Особливо це актуально з огляду на акценти, які антична історіографія робила на свідченнях очевидців активних учасників описуваних подій. Див. *Vauckham, Jesus and the Eyewitnesses*, 25.

ідентифікації та підтвердження можливих очевидців у Євангелії від Марка. Слід проводити подальші дослідження в цьому напрямку.

Олександр Бичков

Магістр богослов'я, м. Олександрія (Україна)

Бібліографія

Bauckham, Richard. "Eyewitnesses and Healing Miracles in the Gospel of Mark." *BibAn* 10/3 (2020): 341-354.

Bauckham, Richard. *Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony*. Eerdmans; Second edition, 2017.

Bayer, Hans F. "Richard Bauckham's Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony (Second Edition)." *Presbyterion* 44 no.1 (Spring 2018): 142-150.

Byrskog, Samuel. "When Eyewitness Testimony and Oral Tradition Become Written Text." *Svensk exegetisk årsbok* 74 (2009): 41-53.

Catchpole, David. "On Proving Too Much: Critical Hesitations about Richard Bauckham's Jesus and the Eyewitnesses." *Journal for the Study of the Historical Jesus* 6 (2008): 169–181.

Culpepper, R. Alan. *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design*. Fortress Press, 1987.

Dodd, C. H. "The Framework of the Gospel Narrative." *Expository Times* 43 (Oct. 1931 – Sept. 1932): 396-400.

Edwards, James R. *The Gospel according to Mark*. The Pillar New Testament Commentary. Eerdmans, 2001.

Fowler, Robert M. *Let the Reader Understand. Reader-Response Criticism and the Gospel of Mark*. Trinity Press International, 1996.

France, R. T. *The Gospel of Mark. A Commentary on the Greek Text*. The New International Greek Testament Commentary. Eerdmans, 2002.

Kingsbury, Jack Dean. *Matthew as Story*. Fortress Press, 1986.

Lane, Willam L. *The Gospel of Mark*. The New International Commentary on the New Testament. Eerdmans Publishing, 1974.

Long, V. Philips. *The Art of Biblical History*. Foundations of Contemporary Interpretation. Zondervan Academic, 1994.

Marshall, I. Howard. "A New Consensus on Oral Tradition? A Review of Richard Bauckham's *Jesus and the Eyewitnesses*." *Journal for the Study of the Historical Jesus* 6 (2008): 182–193.

Nineham D. E. "Eyewitness Testimony And The Gospel Tradition, I." *The Journal of Theological Studies* 9 no. 1 (April 1958): 13–25.

Nineham D. E. "Eyewitness Testimony And The Gospel Tradition, II." *The Journal of Theological Studies* 9, no. 2 (October 1958): 243–252.

Patterson, Stephen J. "Can You Trust a Gospel? A Review of Richard Bauckham's *Jesus and the Eyewitnesses*." *Journal for the Study of the Historical Jesus* 6 (2008): 194–210.

Petersen, Norman R. "'Point of View' In Mark's Narrative." *Semeia*, 12 (1978): 97-121.

Powell, Mark Allan. *What is Narrative Criticism?* Fortress Press, 1990.

Rhoads, David. *Mark as Story: An Introduction to the Narrative of a Gospel*. Fortress Press; 3rd edition, 2012.

Stein, Robert H. *Mark*. Baker Exegetical Commentary on the New Testament. Baker Academic, 2008.

Tannehill, Robert. *The Narrative Unity of Luke-Acts: A Literary Interpretation, Vol. 1: The Gospel According to Luke (Foundations and Facets) (English and Greek Edition)*. Fortress Press, 1991.

Tannehill, Robert. *The Narrative Unity of Luke-Acts: A Literary Interpretation, Vol. 2 (The Acts of the Apostles, A Literary Interpretation)*. Fortress Press, 1989.

Yamasaki, Gary. *Perspective Criticism*. Cascade Books, 2012.

Успенский, Б. А. Поэтика композиции. — Москва: *Семиотика искусства*, 1995, 9-220.